

УДК 141.319.8

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v037.2022.20>*У. В. Хамар*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1628-088X>*кандидат філософських наук, доцент,**доцент кафедри історії філософії**філософського факультету**Львівського національного університету імені Івана Франка*

ПРАЦЯ ТА ДОЗВІЛЛЯ В ІДЕАЛЬНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Почуття й усвідомлення несправедливості завжди виникатимуть у суспільстві, доки між людьми не сформується такі стосунки, які в уявленні членів спільноти оцінюватимуться як справедливі. До того часу, доки такої узгодженості не буде досягнуто, у людській спільноті існуватиме потужне джерело деструктивної активності, що, звичайно, є небажаним явищем.

Історія пошуку безконфліктного суспільного устрою пройшла тривалий шлях від абстрактних мрій утопістів до суспільних експериментів включно із соціалістичним експериментом, який розпочався в 1917 р. та охопив велику кількість країн, а в деяких країнах (наприклад, у Корейській Народно-Демократичній Республіці) не закінчився й станом на кінець першої чверті XXI ст. Величезні людські жертви, до яких спричинилися ці експерименти, є демонстрацією того, наскільки важлива надійність, обґрунтованість суспільних моделей. У контексті згаданих ідей проблематика пошуку обґрунтованих моделей організації суспільного життя з мінімальним ступенем конфліктності є важливою не лише в теоретичному, а й у практичному аспекті – як орієнтир для вдосконалення, реформування організації суспільних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із теми, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Аналізована проблематика обґрунтування ідеальних суспільних форм містить низку аспектів. Головна увага дослідників зосереджена переважно на такому джерелі конфліктності в суспільстві, як розподіл благ. На міркування в цьому напрямі натрапляємо вже в утопістів. Значно більше розмірковували про це прибічники соціалістичної концепції (як марксистського, так і немарксистського напрямів). Однак, як було зазначено, суспільні моделі, створені в цьому руслі, виявилися хибними, адже їх реалізація на практиці не була вдалою.

Водночас є інші джерела суспільної конфліктності, які практично не стали предметом дослідження. Йдеться, зокрема, про те, що справедливість, порушення якої і є джерелом суспільних

протистоянь, стосується не тільки розподілу продуктів праці, а й розподілу самої праці (її змісту, кількості, важкості). Коли йдеться про справедливість розподілу праці, то дослідник потрапляє у сферу думок щодо того, що часто праця асоціюється із чимось не найбільш приємним, тоді як приємні форми діяльності частіше асоціюються з дозволями. Аналіз праці й дозволя є одним із головних аспектів філософської антропології, який із-поміж інших численних проблем виходить на перший план, важливу проблему суті людини, її природи (яка визначається значною мірою тим, що людина хотіла би робити сама по своїй суті, коли вона якраз і вільна). Також цей аналіз є суттєвою складовою частиною проблематики соціальної філософії і філософії культури. Тобто в дозвіллі проявляється суть людини: вона робить те, що для неї найкраще, те, що відповідає її природі. Факт важливості праці й дозволя у структурі людської діяльності проявляється в постійному зацікавленні філософів з'ясуванням суті праці та дозволя, у пошуку їх ідеальних форм у конкретних історичних умовах, бачення праці та дозволя в ідеальному суспільстві в контексті підходів егалітаризму (міркування щодо згаданої проблематики містяться у працях частини утопістів).

Розглянемо, наприклад, яким мав би бути справедливий розподіл праці згідно з уявленнями Томаса Мора [1]. На його переконання, ідеальний розподіл праці має такі риси:

1. Однією з головних сфер виробництва є сільськогосподарське. Тому кожен містянин (за винятком їх частини) повинен відпрацювати частину свого життя в селі. Автор писав: «Тут живуть громадяни, які переселяються сюди з міст навперемінно. Кожна селянська сім'я налічує не менше сорока чоловіків і жінок, крім того, ще двох прикріплених рабів. На чолі всіх стоять батько й мати сім'ї, люди шановні та літні. Тридцять сімей очолює філарх. З кожної сім'ї щороку вертаються до міста двадцять чоловік. Це ті, що пропрацювали на селі два роки» [1, с. 53]. Отже, щороку із села повертаються в місто ті, хто пропрацював два роки, і така ж кількість містян спрямовується на

два роки в село. Водночас кожен громадянин зобов'язаний опанувати якоесь ремесло та, якщо не переїхав на село, повинен працювати згідно зі своїм ремеслом.

2. Частина громадян (які, за словами автора, «люблять сільське господарство») залишаються перебувати на селі.

3. Коли на сільськогосподарські роботи необхідно більше людей (наприклад, під час збирання врожаю), потрібна кількість містян виїжджають на допомогу селянам. Автор писав: «Коли настає пора жнив, сільські філархи повідомляють керівників міста, яку кількість громадян треба їм прислати. Оскільки тисячі женців з'являються у призначений час, вони за один погожий день збирають увесь хліб із полів» [1, с. 54].

4. Аналогічно кожен громадянин працює частину часу як урядовець. Т. Мор писав: «Кожні тридцять господарств обирають собі щорічно службову особу, яка їхньою давньою мовою називається сифогрантом» [1, с. 57].

5. Частина громадян не змінює форми своєї діяльності. Наприклад, посада правителя є довічною. Крім того, частина громадян покликана займатися науковою діяльністю (вони, на відміну від інших, не займаються фізичною працею). За словами автора, частину юнаків народ «назавжди звільняє від праці, щоб вони ґрунтовніше могли займатися наукою» [1, с. 60].

6. У суспільному виробництві є також такі види праці, які можна оцінити як менш привабливі. Однак в ідеальному суспільстві Т. Мора до непривабливої праці не треба нікого примушувати – є частина суспільства, яка чомусь хоче займатися неприємною роботою. Автор писав: «Однак є досить багато людей, які під впливом релігії нехтують науками, не прагнуть до знання; у них немає ніякого дозвілля, вони вирішили заслужити майбутнє блаженство після смерті лише громадською діяльністю та добрими вчинками на благо інших. Так, одні з них доглядають хворих, інші ремонтують дороги, чистять рови, лагодять мости, копають дерен, пісок, носять каміння, рубають дерева, возять до міст підводами дрова, зерно тощо; інакше кажучи, вони роблять добрі послуги не лише державі, а й приватним особам, виявляючи більшу наполегливість і слухняність, ніж раби. Вони охоче й весело беруться до будь-якої роботи, неприємної, тяжкої та брудної, від якої багатьох людей зазвичай відлякує виснажлива праця, відраза та сумнів у її доцільності» [1, с. 104].

Як можна побачити, в ідеальній державі Т. Мора немає такого інституту, як зміна праці у зв'язку з тим, що одна людина змушена все життя виконувати неприємну працю, а інша отримує від праці задоволення. Очевидно, що ця ідеалізація не має реальних підстав. У кожного, чие життя

минає в нудній, важкій, неприємній праці, під час порівняння свого життя із життям інших громадян, яким із працею у згаданому аспекті пощастило більше, виникатиме почуття несправедливості, що є достатнім для деструктивної активності.

Томмазо Кампанелла перед тим, як роз'яснити критерії розподілу праці в ідеальному місті Сонця [1], зауважив, що до соляріїв застосовують спеціальну систему виховання й освіти: починаючи з юного віку, солярії вивчають азбуку, основи математики, природничі науки, виконують різноманітні вправи та граються (фізично розвиваються). Особливим складником виховного процесу соляріїв є ознайомлення з різними професіями шляхом спостереження дітей-соляріїв за тим, як працюють пекарі, столяри, селяни та інші робітники. Цей процес відбувається під супроводом учителів, завданням яких є, зокрема, виявлення в дітей тих чи інших здібностей до певного виду діяльності (опанування соляріями більшої кількості мистецтв і ремесел дуже вітається, адже, за словами автора, «людина, яка займається лише однією наукою, виявляє хист до однієї галузі знання, до того ж почерпнутої з книг, не знає як слід ні її, ні інших, прирікає себе на відсталість і зашкарублість» [1, с. 143]; своєю чергою правитель Сонце не може механічно, у великій кількості накопичувати знання з різних наук, він повинен осмислювати суть речей).

Щодо розподілу праці Т. Кампанелла зауважує, що і чоловіки, і жінки спільно працюють як у науках, так і в ремеслах. Проте критеріями розподілу праці, причинами різного роду занять є такі особливості: 1) фізіологічна відмінність між чоловіками та жінками (гендерний підхід до розподілу праці в суспільстві); за словами автора, «трудомісткі ремесла й роботи за містом виконують чоловіки, наприклад: орють, сіють, збирають плоди, молотять, а також збирають виноград. Зате доїти овець і виготовляти сир зазвичай призначаються жінки. Вони також виходять на околицю міста вирощувати та збирати городину. Жінок призначають на такі роботи, які можна виконувати сидячи або стоячи, а саме: вони тчуть, прядуть, шиють, стрижуть волосся й бороди, виготовляють ліки та всілякий одяг. Але їм ніколи не доручають ні столярних робіт, ні ковальства, ні виготовлення зброї. Дозволяють їм займатися малярством, якщо котрась виявить хист до нього. Музика повністю стала жіночою справою, оскільки вона в їхньому виконанні звучить приємніше» [1, с. 144]; 2) здібності, помічені вихователями в юному віці. Отже, з-поміж усебічно освічених соляріїв були розподілені і обов'язки, і мистецтва, і ремесла, і роботи, тому всі працювали однаково кількість часу (до чотирьох годин щодня), а решту часу, за словами Т. Кампанелли, «громадяни мо-

жуть присвятити цікавим науковим дослідженням, диспутам, читати, писати, прогулюватися, тобто розвивати свій розум і тіло, і все це вони роблять залюбки» [1, с. 152]. Тобто солярії мали час для дозвілля.

Підсумовуючи погляди Т. Кампанелли щодо розподілу праці, доцільно зауважити, що в ідеальному суспільстві, на його думку, повинен бути розподіл праці на підставі фізіологічної схильності тих чи інших груп людей до якогось виду діяльності. Однак роздумів на тему відмінностей між видами праці за ступенем задоволення, яке від них можна отримати, та щодо способів досягнення паритетності між людьми в цьому аспекті не знаходимо в його працях.

Утопічна модель суспільства (фаланга) Франсуа Марі Шарля Фур'є [2; 3] замислена її автором як джерело соціальної гармонії та всезагального щастя. Вона передбачає (з-поміж інших критеріїв) розуміння праці людини як джерела її чуттєвої насолоди, оскільки світ створений задля людини (реалізації нею власних пристрастей і потреб). Саме таким видом трудової діяльності людей, які житимуть в ідеальному устрої, автор моделі (фаланги) визнає сільськогосподарську працю, яка, за замислом Ш. Фур'є, є основою існування людини (аргументом на користь її домінантності над промисловою діяльністю в автора є приємність таких занять та їх розмаїття).

В основі замисленого Ш. Фур'є механізму ідеального суспільного устрою (який призначений гарантувати людині вияв нею всіх своїх пристрастей, дарованих їй природою) лежить природа людини та її пристрасті. Автор роз'яснює, що відповідно до 810 типів людського характеру в ідеальному фаланстері відбувається розподіл трудової діяльності. Людина, працюючи, повинна демонструвати свої здібності (згідно зі своєю природою), тим самим виявляючи власну індивідуальність. Однак ідеальна побудова Ш. Фур'є ґрунтується також на ідеї узгодженості здібностей індивіда та спільноти, що є запорукою щасливого життя всіх членів ідеального суспільства та можливості зміни діяльності людини, адже однією з її потреб є відчуження нею різноманітності, наслідування її «інстинктів приємної мінливості», забезпечення її суб'єктивних прагнень (у такому випадку зміна трудової діяльності людини, ґрунтована на її суб'єктивних потребах, є запорукою щасливого суспільства загалом).

Формулювання мети статті. На підставі пошуку інформації щодо аналізованої проблематики можна сформулювати таке бачення стану розробленості аналізованої проблеми. Ідея справедливого суспільного устрою повинна містити як принципи організації суспільного виробництва, що забезпечать справедливий розподіл продуктів праці, так і принципи справедливого розподілу праці. Жодне

із цих питань не здобуло остаточного вирішення впродовж історії людства до цього часу. При цьому зусилля теоретиків і практиків справедливого устрою суспільного життя були зосереджені переважно на питанні справедливого розподілу продуктів праці. Тема справедливого розподілу саме праці не стала предметом дослідження не тільки у творах утопістів, а й у роботах прибічників соціалістичних теорій, футурологів. Водночас можна припустити, що важливі результати щодо можливості побудови ідеального суспільства можна отримати у процесі дослідження також умов справедливого розподілу праці.

З огляду на зазначене метою дослідження, результати якого містяться у статті, стало з'ясування можливості забезпечення справедливості щодо розподілу праці за її змістом, важкістю, здатністю викликати позитивні емоції.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Для того щоб суспільство було безконфліктним (точніше, щоб у ньому не було системних причин для конфліктності), необхідно, щоб принаймні розподіл праці та продуктів праці члени суспільства сприймали як справедливий. Розглянемо один із цих складників – справедливість розподілу праці.

Насамперед варто уточнити, за яких умов учасники колективного трудового процесу можуть прийняти розподіл праці як справедливий. Праця відрізняється за низкою параметрів, а отже, за кожним із таких параметрів, які можуть бути значущими для людини, розподіл праці повинен бути рівномірним, принаймні в межах невеликих відхилень. Наприклад, приблизно однаковою повинна бути кількість праці. У загальному випадку можемо прийняти, що цієї рівності можна досягти шляхом встановлення однакової тривалості робочого часу для всіх членів спільноти. Водночас більш інтенсивна (а отже, важча) праця мала би бути менш тривалою. Можна прийняти, що встановлення паритетності між членами спільноти щодо кількості праці є вирішуваним питанням і не потребує спеціального наукового пошуку.

Іншим параметром праці, щодо якого повинна бути досягнута паритетність, є задоволення від праці. Воно містить набір чинників, кожен із яких здатний сформувати в людини позитивну емоцію. Наприклад, праця, пов'язана з мистецтвом, дає змогу відчувати естетичні емоції; праця, пов'язана з пізнанням, дає змогу задовольняти пізнавальну потребу; праця, яка сприяє творчому самовираженню, дає позитивну емоцію від акту творчості. Очевидно, що є менш цікаві (усі види нетворчої праці) та більш цікаві види праці. Якщо в однієї особи життя минає в повторенні однакових операцій (на конвеєрі, у разі будь-якої іншої діяльності, змістом якої є автоматичний повтор певних дій),

то така робота не може принести сама по собі якусь задоволення. Натомість праця людини, пов'язана, наприклад, з пізнавальною діяльністю, митецькою творчістю, дає змогу, зокрема, задовольняти потребу в підвищенні розуміння світу, відчувати радість від особистого здобуття знань чи створення чогось прекрасного.

Варто проаналізувати, як можна досягти справедливості в розподілі праці за її змістом, якщо види роботи можна ранжувати від найменш до найбільш привабливих. Очевидно, що коли хтось один потрапляє на привабливу працю, виконання якої пов'язане з позитивними емоціями, а хтось інший – на непривабливу, і якщо їхня робота на цих місцях буде довічною, то такий розподіл праці буде несправедливим. Отже, щоб розподіл праці був справедливим в аналізованому аспекті, необхідно, щоб праця не була довічною, тобто щоб частину життя людина виконувала менш привабливу роботу, а частину життя – більш привабливу. Такий принцип міг би бути законодавчо закріпленим, і ніхто не мав би підстав для нарікань про несправедливий розподіл праці. Однак виникає низка питань щодо можливості реалізації такого всезагального принципу зміни праці. Розглянемо їх.

Перша думка, яка виникає внаслідок осмислення того, що людина не повинна все життя працювати в одному напрямі, полягає в тому, що якість фахівця залежить від тривалості його праці в галузі: чим більше часу працює фахівець, тим більш кваліфікованим він є, а отже, більша ефективність праці. У такому разі якщо зменшувати в усьому загалі людської спільноти кваліфікованість, то прийдемо до зниження ефективності виробничої діяльності спільноти. Заради формування у спільноті безконфліктних відносин, мабуть, можна було би пожертвувати ефективністю виробництва, тобто прийняти принцип «менш ефективні, зате безконфліктні».

Водночас треба брати до уваги ще одну обставину, яка також спрямована в бік сумніву щодо реалізованості принципу справедливості у змістовому розподілі праці. Ідеться про те, чи мало би виробництво в ідеальному суспільстві бути ґрунтоване на засадах конкуренції. Розглянемо два можливі варіанти.

Згідно з першим у майбутньому ідеальному суспільстві виробники можуть не бути поділені на конкуруючі колективи. Як свідчить економічний досвід [4], в умовах, коли виробник у якийсь спосіб позбувся конкурентів (наприклад, за допомогою протекціоністських податків, накладених на чужоземних конкурентів митницею), такий виробник втрачає стимули до розвитку, до інновацій, адже його продукція має максимально сприятливий збут, тож немає потреби в якихось змінах. Отже, конкуренція потрібна як стимул для інновацій, спрямованих на розвиток. Відповідно,

якщо спільнота, крім зменшення ефективності виробництва за рахунок відмови від спеціалізації, додасть зменшення ефективності виробництва за рахунок відсутності конкуренції, то виникають сумніви у здатності такої спільноти до виживання.

Розглянемо інший можливий варіант. Нехай в ідеальній спільноті виробництво діє на принципах конкурентності. У такому разі суспільство повинне бути поділене на колективи. Для виникнення конкуренції потрібно, щоб якість життя цих колективів залежала від успіху в конкурентній боротьбі. Тоді виникає сумнів щодо ідеальності такої спільноти. Адже тоді не зрозуміло, чим таке суспільство відрізнятиметься від капіталістичного, у якому той, хто програв у конкурентній боротьбі, потрапляє на інший полюс щодо якості свого життя порівняно з тим, хто виграв у цій боротьбі. Єдиний вихід у такому разі – мінімізування полярності, тобто мінімізування відмінностей у якості життя того, хто програв, і того, хто виграв. Ця відмінність повинна бути достатньою як стимул для інновацій, однак не надто великою, щоб це не ставило частину громадян в умови неякісного життя. Водночас якщо праця відбувається на основі принципу обов'язкової ротації зі зміною змісту праці, то в конкурентному середовищі виграє той, хто має більш кваліфікованих працівників, а отже, виникає спокуса порушити згаданий принцип справедливості, тобто сформувані якісніших працівників шляхом усунення з їхнього життя рутинного складника праці (відповідно, порушити засади справедливості). Однак можна припустити, що цей напрям є найбільш перспективним в обґрунтуванні таких форм організування суспільної праці, за яких не виникатимуть конфлікти на підставі аналізованої причини.

Висновки з дослідження та перспективи подальших пошуків у цьому науковому напрямі. Унаслідок пошуку, спрямованого на виявлення форм суспільних відносин, за яких можна було би усунути суспільну конфліктність, що виникає внаслідок непаритетного розподілу привабливої та непривабливої праці між членами спільноти, встановлено такий набір принципів для досягнення шуканого результату:

1) якщо хтось усе життя виконує нудну працю, а в когось кожен день насичений позитивними емоціями, задоволенням потреб у допитливості, естетичному самовираженні, то такий стан розподілу праці мав би вважатися несправедливим. Для усунення згаданої несправедливості необхідно запровадити всезагальну ротацію у змісті праці: частину трудового життя (для всіх однаково) кожна людина повинна виконувати якусь нудну роботу, а іншу частину трудового життя – якийсь із цікавих, емоційно насичених видів праці;

2) у разі ротації членів спільноти за змістом праці виникає суперечність: збільшення справед-

ливості призводить до зменшення ступеня спеціалізації, тобто до зниження рівня кваліфікації фахівців, а отже, до зниження ефективності праці. Заради мінімізування суспільної конфліктності, а отже, дотримання принципу справедливості, доцільно прийняти цей принцип за основу;

3) у разі зниження рівня кваліфікації внаслідок запровадження ротації видів праці в умовах конкурентного виробництва виникає інша суперечність: для перемоги в конкурентній боротьбі, для покращення якості життя особи в разі перемоги у згаданій конкурентній боротьбі в неї можуть виникати спокуси щодо порушення правил всезагальної ротації.

Література

1. Мор Т., Кампанелла Т. Утопія. Місто Сонця / пер. з лат. ; вступ. слово Й. Кобова та Ю. Цимбалюка. Київ : Дніпро, 1988. 207 с.
2. Фурье Ш. Избранные сочинения : в 3 т. Москва : Соцэкгиз, 1938. Т. 1 : Теория четырех движений и всеобщих судеб. 313 с.
3. Фурье Ш. Избранные сочинения : в 3 т. Москва : Соцэкгиз, 193. Т. 2 : Новый промышленный и общественный мир. 469 с.
4. Tatsuno S. The Technopolis Strategy: Japan, High Technology, and the Control of the Twenty-First Century. New York : Prentice Hall, 1986. 298 p.

Анотація

Хамар У. В. Праця та дозвілля в ідеальному суспільстві. – Стаття.

Предметом дослідження є з'ясування того, якими повинні бути відносини в ідеальній людській спільноті для забезпечення справедливого розподілу праці. Справедливим розподілом праці прийнято вважати такий розподіл, коли не буде ситуації, за якої одна людина впродовж усього життя має привабливу працю (цікаву, насичену позитивними емоціями, з можливістю творчого самовираження), а інша – непривабливу (важку, нетворчу, неприємну). Розв'язання цієї проблеми має вагомий практичний значення, оскільки сприяє усуненню конфліктів у людській спільноті. Обґрунтовано, що зазначені мети можна досягти, якщо рухатися в певному напрямі. Так, справедливо було би розподілити в суспільстві працю так, щоб кожен громадянин якусь частину свого життя спочатку виконував роботу, необхідну для функціонування суспільства, проте нецікаву, монотонну, а потім переходив до виконання цікавішої, кращої за якістю праці (однак такий розподіл суперечить її ефективності, оскільки якщо людина з раннього віку починає вчитися, працювати, засвоювати певні вміння, то вона сформується у кваліфікованого, конкурентного порівняно з іншими людьми працівника; тобто з погляду конкурентності більш ефективно, якщо людина все своє

життя займатиметься одним видом діяльності). Поки в суспільстві панує нерівність, існуватиме й джерело напруженості. Щодо нерівності у праці зауважимо: хтось робить те, що йому подобається, а хтось – ні. Якщо хтось робить те, що йому подобається, це і є дозвіллям. В ідеальному суспільстві, про яке розмірковували утопісти, доведеться жертвувати ефективністю заради становлення справедливості (відсутність якої в суспільстві спричинить численні конфлікти).

Спроба досягнення справедливого розподілу праці за рахунок описаних суспільних відносин буде призводити до ризику вчинення порушень. У разі зниження рівня кваліфікації внаслідок запровадження ротації видів праці в умовах конкурентного виробництва виникає суперечність. Вона полягає в тому, що для перемоги в конкурентній боротьбі, для покращення якості свого життя в разі перемоги у згаданій конкурентній боротьбі в особи можуть виникати спокуси щодо порушення правил всезагальної ротації.

Ключові слова: справедливість, розподіл праці, спеціалізація праці, ефективність праці, конкуренція, ідеальний суспільний устрій.

Summary

Khamar U. V. Work and leisure in an ideal society. – Article.

The subject of research is to find out what should be the relations in an ideal human community to ensure a fair division of labor. A fair division of labor is defined as a division where one person throughout life has an attractive job (interesting, full of positive emotions, with the possibility of creative self-expression), and another person has an unattractive job (difficult, uncreative, unpleasant). Solving this problem is of great practical importance, as it contributes to the elimination of conflicts in human society. It is substantiated that the specified goal can be achieved by moving in this direction. It would be fair to distribute labor in society in such a way that every citizen, for some part of his life, first performs work that is necessary for the functioning of society, but is uninteresting, monotonous, and then moves on to perform work that is more interesting in terms of quality (but such a distribution will contradict its effectiveness, because if a person from an early age begins to learn, work, acquire certain skills, then he will be formed into a qualified, competitive, compared to other people, worker; that is, from the point of view of competitiveness, it is more effective if a person is engaged in one type of activity all his life). As long as there is inequality in society, there will always be a source of tension. Regarding inequality in work: someone does what he likes, and someone does not. If someone does what he likes, then this is leisure. In the ideal society, which the utopians thought about, efficiency will have to be sacrificed for the sake of justice (the absence of which in society will cause numerous conflicts).

An attempt to achieve a fair division of labor at the expense of the described social relations will lead to the risk of committing violations. In the case of a decrease

in the level of qualification due to the introduction of rotation of types of work in conditions of competitive production, a contradiction arises. It consists in the fact that in order to win the competition, to improve the quality of one's life in case of victory in the mentioned

competition, there may be temptations to violate the rules of universal rotation.

Key words: justice, division of labor, labor specialization, labor efficiency, competition, ideal social system.